

Tomasz Kruszewski
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
betterme@op.pl

Biblioterapia w socjalizacji i resocjalizacji młodzieży – przegląd badań

Wprowadzenie

Biblioterapia zależnie od jej typu jest ulokowana w kilku dyscyplinach naukowych. Kliniczne podejście czyni z niej subdyscyplinę psychologii, a jej stosowanie odnajdujemy w poradnictwie psychologicznym oraz w psychoterapii. Biblioterapia instytucjonalna jest pomocniczą dyscypliną dla przedstawicieli nauk medycznych i pozwala lepiej wyedukować pacjenta w zakresie jego zdrowotnej przypadłości. Wreszcie biblioterapia wychowawcza to interdyscyplinarna specjalność w obrębie pedagogiki i bibliologii. Znajduje zastosowanie w różnych obszarach działalności wychowawczej, w tym w resocjalizacji. Krótki przegląd badań w tym artykule odnosi się właśnie do ostatniej z wymienionych aktywności.

Klasyczne badania

Pierwsze sprawozdania z badań dotyczące stosowania ukierunkowanego czytelnictwa z dziećmi i młodzieżą, przejawiającymi różnorodne zaburzenia w zachowaniu lub problemy natury fizjologicznej, podjęto w połowie ubiegłego stulecia. W 1946 roku Mary Agnes opublikowała studium związane z pracą biblioterapeutyczną z osieroconymi dziećmi. Skupiła się w niej na wykształcaniu umiejętności pokonywania przez niedostosowaną młodzież dotykających ją problemów. Pomięła natomiast zagadnienia związane z rozwojem odpowiednich dla właściwej socjalizacji cech charakteru¹.

¹ M. Agnes, *Bibliotherapy for Socially Maladjusted Children*, Catholic Educational Review 1946, no [1], 44, s. 8-16, [za:] L. Myracle, *Molding the minds of the young. The history of bibliotherapy as applied to children and adolescents*, The Alan Review 1995 no 2, (<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/ALAN/winter95/Myracle.html>, z dnia 9.10.2017).

Judge J. Panken był autorem zbliżonego w tezach artykułu, dotyczącego oddziaływania literatury na młodocianych przestępców. Dowodził w nim, że czytanie o życiu wybitnych postaci stanowić może inspirację do pozytywnych zmian w zachowaniu zdemoralizowanej młodzieży². Również ta praca reprezentowała raczej nurt poradnikowy, niż ściśle terapeutyczny, co spowodowało, że efektywność podejmowanych tam działań miała formę bardziej postulatu, a mniej wiarygodnych i rzeczywistych tez.

Naukowe badania, bo weryfikowane kilkoma testami psychologicznymi, w tym testami osobowości zostały przeprowadzone przez Earla G. Heminghousa. W eksperymentalnej grupie nastolatków stosując zajęcia czytelnicze i poradnictwo kierowane dowiedziono, że w efekcie programu wzrósł poziom zachowań pozytywnych, zmalały zaś reakcje antyspołeczne, głównie agresja, ale i inne tendencje negatywne³.

Kilka eksperymentów biblioterapeutycznych przeprowadzonych z tzw. trudną młodzieżą, w tym będącą w konflikcie z prawem opisała w podręczniku biblioterapii Eleanor F. Brown. Badania te, między innymi Josepha S. Zaccaria, pomimo że przeprowadzone zostały przed kilkudziesięciu laty dowodzą skuteczności podejmowanych działań w obszarach dysfunkcji społecznych, np. w odniesieniu do zmian postaw. Jednocześnie pokazują, że w ramach praktyki resocjalizacyjnej zastosowanie technik biblioterapeutycznych miało podstawowe znaczenie dla powodzenia całych programów wychowawczych⁴.

Kolejną grupę programów biblioterapeutycznych zaprezentowano w książce *Reading therapy* pod redakcją Jean M. Clarke i Eileen Bostle⁵. Wśród nich ciekawie prezentuje się opis zajęć dotyczących rozwijania umiejętności społecznych. Relacja wskazuje, że ścisłe kryteria wyboru typu grupy terapeutycznej nie podnoszą jej efektywności, a zakładane cele, jak

² J. Panken, *Psychotherapeutic value of books in the treatment and prevention of juvenile delinquency*, American Journal of Psychotherapy 1947, no 1, s. 71-86.

³ R. Rubin, *Using bibliotherapy. A guide to theory and practice*, London 1978, s. 52-53.

⁴ Zob. E. Brown, *Bibliotherapy and its widening application*, Metuchen 1975, s. 158-172.

⁵ Zob. *Reading therapy*, ed. J. Clarke, E. Bostle, London 1988.

wzrost ekspresji, osiągnięto pomijając wcześniejsze określanie długości trwania cyklu⁶. Pogląd ten należy mieć zwłaszcza na uwadze w trakcie opracowywania modelowych struktur funkcjonowania społeczności pacjentów.

Syntezy badań empirycznych prowadzonych w szeregu obszarów biblioterapii, w tym w treningach rozwijających umiejętności społeczne, dokonali Frederick Schrank i Dennis Engels⁷. Mimo że jest to opracowanie sprzed kilku dekad, aktualność jego tez wskazuje na zakresy tematyczne, mogące być brane pod uwagę przy doborze treści, podejmowanych podczas zajęć biblioterapeutycznych. Oceniona tam efektywność poszczególnych programów - potwierdzona wynikami relacjonowanych badań - daje szansę wyznaczenia dużego prawdopodobieństwa skuteczności podejmowanych kroków badawczych i terapeutycznych.

Podobnego do wcześniejszego przeglądu ważniejszych badań z lat 1944-1967 dokonał George D. Spache. Przedstawił on wyniki eksperymentów biblioterapeutycznych przeprowadzonych z dziećmi i młodzieżą, a ukierunkowanych na rozwiązywanie szeregu problemów, między innymi zrozumienie zasad demokracji, tolerancji rasowej, nauki zachowań prospołecznych, ale i ograniczanie lęków i negatywnych emocji. Autor przedstawił również wyniki studium Samuela Weingartena, w którym użyteczność dobrowolnego czytania określiła młodzież college'u. W około 1/3 przypadków wierzyli oni, że ukierunkowane czytelnictwo ma wpływ na ich światopoglądy, zachowania oraz zawodowe wybory⁸.

Z nowszych badań nad użytecznością biblioterapii w rozwiązywaniu różnych problemów jest studium badawcze Eileen H. Jones, dotyczące oddziaływania tekstu literackiego na dzieci osierocone. Eksperyment przeprowadzono z grupą dzieci w wieku 7-14 lat, które poprzez poznanie fikcyjnej historii mogły sami przeżyć i zakończyć proces żałoby po śmierci bliskich

⁶ J. Wanless, *Bibliotherapy - its values in occupational therapy*, [w:] *Reading therapy*, op. cit, s. 190-191.

⁷ F. Schrank, D. Engels, *Bibliotherapy as a counseling adjunct. Research findings*, *Personnel and Guidance Journal* 1981, no 3, s. 143-147, (<http://web25.epnet.com/externalframe.asp?tb..>, z dnia 4.12.2017).

⁸ G. Spache, *Using books to help solve children's problems*, [w:] *Bibliotherapy sourcebook*, ed. R. Rubin, London 1978, s. 240-250.

im osób⁹. Wnioski z książki mogą być zaszczerpione również na gruncie polskiego systemu opieki zastępczej, z którego bez wątpienia korzystają częściowo sieroty biologiczne.

Ważne źródło porównawcze stanowi zbiór artykułów zebranych przez Joan F. Kaywell. Wśród nich są dotyczą wsparcia za pomocą literatury dzieci i młodzieży osieroconej lub przebywającej w rodzinach problemowych. Poszczególne teksty, pomimo że są dość ograniczone objętościowo, bądź analizują cudze eksperymenty rzucają nowe i cenne spojrzenie na funkcje biblioterapii oraz możliwości jej stosowania przez przedstawicieli różnych profesji¹⁰.

W doborze techniki pracy biblioterapeutycznej skupiającej się na zdobywaniu umiejętności społecznych ciekawą propozycją jest rządowy program US Department of Education pod tytułem *Success stories. Live skills through literature*¹¹. Został opracowany z myślą o resocjalizacji więźniów, jednak znaczna część zawartych tam sugestii i wniosków znajduje zastosowanie w odniesieniu do młodzieży korzystającej z opieki zastępczej. Ma on tym większe odniesienie do wychowania instytucjonalnego nieletnich, bowiem co raz częściej wymagają oni zabiegów resocjalizacyjnych zamiast klasycznej socjalizacji.

Dla większego obiektywizmu w ocenie skuteczności biblioterapii należy jednocześnie wskazać, że część z publikowanych badań jej nie potwierdziła. Wybrane nieefektywne programy przedstawili cytowani wcześniej F. Schrank i D. Engels. Ważny dla niniejszej pracy eksperyment przeprowadziła także Lesta Burt, która na próbie 59 wolontariuszy testowała między innymi hipotezę o wpływie biblioterapii na proces socjalizacji. Wyniki pokazały brak zależności¹².

⁹ E. Jones, *Bibliotherapy for bereaved children. Healing reading*, London-Philadelphia, 2001.

¹⁰ *Using literature to help troubled teenagers cope with family issues*, ed. J. Kaywell, Westport-London 1999.

¹¹ M. McLaughlin, J. Trounstine, R. Waxler, *Success stories. Live skills through literature*, Washington, 1997 - <http://www.ed.gov/offices/OVAE/AdultEd/OCE/SuccessStories/success.pdf>, (z dnia 7.11.2017).

¹² R. Rubin, op. cit., s. 55.

Wybrane badania w Polsce

Praktyka ukierunkowanego czytelnictwa z dziećmi sierocymi stosowana była już w korczakowskim systemie wychowawczym od samych jego początków. Brak jednak monograficznych publikacji poświęconych temu tematowi. Krótkie opisy działań terapeutycznych prowadzonych za pomocą literatury czy dramy znajdują się jedynie w pracach Janusza Korczaka bądź jego dotyczących. Główne zainteresowania „Starego Doktora” skupiały się na bajkopisarstwie, prowadzonym pod kątem zauważanych problemów rozwojowych i wychowawczych dzieci, ale ważne miejsce miały też gazetki wspomagające aktywność społeczną oraz inscenizacje umacniające poczucie tradycji¹³.

Z współczesnych lektur bliskich podjętemu tematowi wymienić należy przyczynek Ireny Boreckiej. W kilkunastu-stronicowej broszurze zatytułowanej *Możliwości zastosowania biblioterapii w domach dziecka* (jej fragmenty znalazły się także w miesięczniku *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* w 1995 roku) autorka przedstawiła możliwości stosowania ukierunkowanego czytelnictwa wśród młodszych wychowanków placówek socjalizacyjnych. Jej użyteczność dostrzegła zwłaszcza w działaniach zmierzających do niwelowania lęku, który w znaczny sposób zaburza funkcjonowanie dzieci w środowisku¹⁴. Brak podbudowy metodologicznej podjętych przez autorkę badań powoduje, że pracę tę należy raczej traktować jako wstęp do badań i zdecydowanie teoretyczne potraktowanie tematu, niż materiał empiryczny, który mógłby zostać zweryfikowany w drodze dalszych badań innych autorów.

Z innych prac, chociaż dotyczących wiodącego problemu w ograniczonym zakresie, odnotować należy książkę Ewy Tomasik pod tytułem *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*. Tutaj zwłaszcza interesujące są teksty napisane przez Elżbietę B. Zybert, a dotyczące wykorzystania literatury wobec dzieci niedostosowanych społecznie, w tym

¹³ Zob. np. J. Korczak, *Pedagogika żartobliwa*, Warszawa 1958, s. 37; J. Korczak, *Jak kochać dziecko*, Warszawa 1998, s. 89-92; I. Merżan, *Aby nie uległo zapomnieniu. Rzecz o domu sierot Krochmalna 92*, Warszawa 1987, 45-47, 54, 57.

¹⁴ I. Borecka, *Możliwości zastosowania biblioterapii w domach dziecka*, Wałbrzych 1993.

przebywających w domach dziecka¹⁵, a także opis tego eksperymentu, przeprowadzony przez wychowawców ośrodka, w którym przebywały wychowanki¹⁶. Materiały owe były wcześniej, bo w 1992 roku, publikowane w miesięczniku *Bibliotekarz*. Ponieważ wychowankowie domów dziecka generalnie uznawani są przez profesjonalistów również za niedostosowanych społecznie, wnioski badaczy z przeprowadzonego eksperymentu biblioterapeutycznego w placówce resocjalizacyjnej, stanowią istotne źródło wiedzy.

W podobnym świetle należy traktować kolejną pracę autorstwa Elżbiety Potempskiej i Grażyny Sobieskiej-Szostakiewicz, zatytułowaną *Rozwój empatii i kompetencji społecznych*. Zawiera ona program zajęć biblioterapeutycznych połączonych z treningiem umiejętności prospołecznych, który był pewnego rodzaju kontynuacją eksperymentu dokonanego przez E. Zybert¹⁷. Pomimo interesującego programu dla młodzieży niedostosowanej społecznie, mankamentem publikacji jest brak jego weryfikacji, co znacznie ogranicza walory poznawcze podjętego zagadnienia.

Pewną wycinkową wiedzę o zastosowaniu biblioterapii wobec różnych grup środowiskowych oferują niepublikowane prace magisterskie. W ostatnich latach były one opracowywane w kilku ośrodkach akademickich pod kierunkiem Bronisławy Woźniczki-Paruzel i Tomasz Kruszewskiego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i Uniwersytecie Łódzkim, Elżbiety B. Zybert na Uniwersytecie Warszawskim, Ewy Tomasik w Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie (dawniej: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej). Szczególnie interesujące są te, w których dokonano sprawozdań z własnych eksperymentów

¹⁵ E. Zybert, *Wykorzystanie książki i biblioteki w warszawskich placówkach dla dzieci niedostosowanych społecznie, Eksperyment biblioterapeutyczny przeprowadzony w zakładzie dla niedostosowanych społecznie, Raport z I etapu badań w placówkach dla osób niedostosowanych społecznie*, [w:] E. Tomasik, *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, Warszawa 1994, s. 40-48, 132-142, 185-193.

¹⁶ A. Sadowska, G. Sobieska, M. Sawicki, *O programie biblioterapeutycznym realizowanym w zakładzie dla niedostosowanych społecznie*, [w:] E. Tomasik, op. cit., s. 138-142.

¹⁷ E. Potempska, G. Sobieska-Szostakiewicz, *Rozwój empatii i kompetencji społecznych. Program wychowawczo-terapeutyczny*, Warszawa 2003.

biblioterapeutycznych, przeprowadzonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (domach dziecka, ośrodkach resocjalizacyjnych i interwencyjnych).

Na tle wymienionych przyczynkowych opracowań odróżnia się w zasadzie jedyna wydana w kraju monografia dotycząca wykorzystania technik biblioterapeutycznych i bibliodoradczych w pracy z wychowankami placówek opiekuńczo-wychowawczych, autorstwa piszącego te słowa. Blisko dwustustronicowa praca przedstawia nie tylko propozycję metodologii pracy biblioterapeutycznej jako narzędzia psychoterapeutycznego i resocjalizacyjnego, ale także sprawozdanie z autorskiego programu biblioterapeutycznego zrealizowanego na początku dwudziestego wieku w kilku ośrodkach wychowawczych¹⁸.

Ponieważ ilościowe oraz jakościowe analizy polskie są ograniczone, ciężar weryfikacji naukowej bazuje na publikacjach zagranicznych, w głównej mierze amerykańskich. Należy jednak zaznaczyć, że i w nich liczba publikacji traktujących o biblioterapii w domach dziecka i innych placówkach opiekuńczo-wychowawczych jest niewielka. Wynika to z faktu odejścia przed laty od systemu opieki zastępczej w dużych ośrodkach, na rzecz wychowania rodzinnego lub specjalistycznego w małych grupach.

Zakończenie

Przytoczony stan badań nad wykorzystaniem biblioterapii w działalności socjalizacyjnej i resocjalizacyjnej dzieci i młodzieży wskazuje jednocześnie na trendy rozwoju tej dyscypliny praktycznej oraz jej grawitowanie w kierunku określonych dyscyplin naukowych. Wciąż jednak zróżnicowana metodologia biblioterapii nie pozwala na jej jednoznaczne wpisanie w obręb pojedynczej nauki. Biorąc pod uwagę rozproszenie środowisk biblioterapeutów, taka sytuacja bez wątpienia będzie trwała w najbliższych latach i dzisiaj trudno mówić nawet o początku

¹⁸ T. Kruszewski, *Biblioterapia w działaniach placówek opiekuńczo-wychowawczych*, Toruń 2006.

etapu krystalizacji biblioterapii. Zarówno w warstwie poznawczej, naukowej, jak też praktycznej wciąż jest aktywnością o wyraźnie heterogenicznej formie.

Bibliografia

1. Borecka I., *Możliwości zastosowania biblioterapii w domach dziecka*, Wałbrzych 1993.
2. Jones E., *Bibliotherapy for bereaved children. Healing reading*, London-Philadelphia, 2001.
3. Kruszewski T., *Biblioterapia w działaniach placówek opiekuńczo-wychowawczych*, Toruń 2006.
4. Myracle L., *Molding the minds of the young. The history of bibliotherapy as applied to children and adolescents*, The Alan Review 1995 nr 2, [on-line] [dostęp: 9.10.2017] <http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/ALAN/winter95/Myracle.html>
5. Potempska E, Sobieska-Szostakiewicz G., *Rozwój empatii i kompetencji społecznych. Program wychowawczo-terapeutyczny*, Warszawa 2003.
6. Rubin R., *Using bibliotherapy. A guide to theory and practice*, London 1978.
7. Tomasik E., *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, Warszawa 1994.
8. *Using literature to help troubled teenagers cope with family issues*, ed. J. Kaywell, Westport-London 1999.